

УДК 37.091.3:355.5

## ВИТОКИ ІДЕЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЖІНОК В УКРАЇНІ

**А. П. Крокун-Баранова**

### ORIGINS OF THE IDEA OF MILITARY TRAINING OF WOMEN IN UKRAINE

**A. Krokun-Baranova**

Сьогодні важливим є реформування і модернізація системи військової підготовки жінок. Зважаючи на це доцільним є вивчення історії становлення і розвитку такої підготовки. Україна має свій історичний досвід участі жінок у військовій справі. Першою жінкою-українкою, яка приймала участь в війнах була княгиня Ольга, яка у 946 році вирушила в похід проти древлян, керувала облогою і штурмом міста Іскоростень. Відкриття перших жіночих шкіл в Україні-Русі також стало одним із факторів зародження політичної освіти жінок та підґрунтям підготовки жінок до можливого управління державою. Основою для військової підготовки жінок стали і традиції патріотичного виховання, які відображалися у збереженні української культури, духовності, культу роду і Батьківщини. Жінки в українській культурі стали берегинями української ментальності, відданості рідній землі, виховательками патріотизму і ретрансляторами національної ідентичності. Такі підходи стали основою козацької педагогіки, що є основою для виховання у багатьох поколіннях українського жіноцтва почуття обов'язку перед Батьківщиною, почуття відданості українському народові. Однією із передумов військової підготовки жінок стала військово-медична підготовка. Опосередкований вплив на становлення ідеї військової підготовки жінок в Україні мав досвід інших європейських країн (Франції, Італії, Великої Британії та інших). У часи Першої і Другої світових воєн суспільство вперше сформувало запит, що жінка має приймати участь у громадському житті і долучатися до безпосереднього служіння у збройних силах. Жінки почали проходити спеціальну підготовку у військових навчальних центрах. Друга світова війна посилила мобілізацію жінок і змусила керівництво держави створити міцну правову основу, яка б дозволила жінкам стати солдатами нарівні з чоловіками. Були створені особливі жіночі військові формування, у яких жінок знайомили з навичками влучної стрільби, проводити необхідне навчання у запасних та навчальних частинах, на короткострокових курсах та у розташуваннях частин на фронті. В Україні у повоєнний період почала реалізовуватися військово підготовка жінок у військових закладах освіти за багатьма спеціальностями.

*Ключові слова:* військова підготовка, освіта, освіта жінок, гендер, історія освіти.

Today it is important to reform and modernize the system of military training of women. In view of this, it is expedient to study the history of the formation and development of such training. Ukraine has its own historical experience of women's participation in military affairs. The first Ukrainian woman to take part in the wars was Princess Olga, who in 946 went on a campaign against the Drevlians, led the siege and assault on the city of Iskorosten. The opening of the first women's schools in Ukraine was also one of the factors in the emergence of women's political education and the basis for preparing women for possible governance. The traditions of patriotic upbringing became the basis for women's military training, which were reflected in the preservation of Ukrainian culture,

spirituality, the cult of the family and the Motherland. Women in Ukrainian culture have become the guardians of the Ukrainian mentality, devotion to their homeland, educators of patriotism and repeaters of national identity. Such approaches became the basis of Cossack pedagogy, which is the basis for instilling in many generations of Ukrainian women a sense of duty to the Motherland, a sense of devotion to the Ukrainian people. One of the prerequisites for military training of women was military medical training. The experience of other European countries (France, Italy, Great Britain and others) had an indirect influence on the formation of the idea of military training of women in Ukraine. During the First and Second World Wars, society for the first time demanded that women take part in public life and participate in direct service in the armed forces. Women began to undergo special training in military training centers. World War II intensified the mobilization of women and forced the government to create a solid legal framework that would allow women to become soldiers on an equal footing with men. Special women's military formations were created, in which women were introduced to the skills of accurate shooting, to conduct the necessary training in reserve and training units, on short-term courses and in the location of units at the front. In Ukraine in the postwar period, military training of women in military educational institutions in many specialties began to be implemented.

*Key words:* military training, education, women's education, gender, history of education.

**Загальна постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.** Сьогодні військова агресія Російської Федерації проти України довела, що жінки у Збройних Силах України виконують бойові завдання на рівні з чоловіками, вони самовіддано захищають Батьківщину від загарбників. Разом з тим, вже зараз стає зрозуміло, що вкрай актуальними постають питання підготовки майбутніх офіцерів, які є професійними, добре навченими військовими, котрі не лише оволодівають теоретичними знаннями, а й досягають встановлених фізичних і моральних норм. Про це говорить і генерал, Головнокомандувач Збройних сил України В. Залужний «Уже сьогодні, попри всю складність поточної ситуації, ми працюємо над перспективною моделлю Збройних Сил. В її основі – високотехнологічні види озброєння і техніки, сучасні підходи до управління» (Залужний, 2022). Важливе місце в цьому аспекті займає реформування і модернізація системи військової підготовки жінок.

Разом з тим варто наголосити, що, згідно п. 12 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку» (Верховна Рада України, 1992).

Установлено, що за даними Міноборони, станом на грудень 2021 р. в Збройних Силах України служили 57 тис. жінок, тобто майже 22% всього особового складу. Але після початку російсько-української війни кількість жінок у лавах Збройних Силах України збільшилась. Разом з тим багато жінок вступили до підрозділів територіальної оборони у різних населених пунктах України (Козубенко, 2021).

Зважаючи на важливість і актуальність питань військової підготовки жінок, доцільним є вивчення історії становлення і розвитку такої підготовки.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми.** Актуальність проблеми аналізу військової підготовки і освіти жінок підтверджується теоретичними напрацюваннями вітчизняних науковців. Зокрема, О. Сенюк проаналізував історичні етапи формування та розвитку військової підготовки здобувачів освіти у вищих військових навчальних закладах України (Сенюк, 2014). С. Полторак досліджував державноуправлінські аспекти розвитку системи вищої військової освіти в Україні та за кордоном (Полторак, 2016). М. Нещадим у дисертаційному дослідженні проаналізував генезис військової освіти в Україні та виявив її провідні характеристики (Нещадим, 2004). О. Топоренко виявив і розкрив зміст та особливості організації військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої у 1922–1939 рр. (Топоренко, 2018).

Разом з тим не висвітленими у педагогічній думці України лишаються питання історії становлення та розвитку військової підготовки жінок, зокрема витоки ідеї такої підготовки.

**Формулювання цілей / завдань статті.** Мета статті – розкрити витоки ідеї військової підготовки жінок в Україні.

**Виклад основного матеріалу статті.** Загальновідомо, що жінки несли службу в армії у різних ролях та юрисдикціях протягом всієї історії людства. З розширенням прав жінок їх кількість у збройних силах країн світу зростає, а доступ до військових посад легалізується. Україна також має свій історичний досвід участі жінок у військовій справі. Так, першою найбільш відомою жінкою-українкою, яка приймала участь в війнах була княгиня Ольга. У 946 р. княгиня Ольга разом із дружиною вирушила в похід проти древлян. Княгиня керувала облогою і штурмом міста Іскоростень. Вона проявила військові уміння і хитрість, які вміло поєднувала із мудрістю, витримкою, вмотивованістю.

Варто зазначити, що зародженню освіти жінок взагалі, а політичної, тактичної і військової зокрема, сприяло відкриття перших жіночих шкіл України-Руси при Андріївському жіночому монастирі у Києві, що датується 1080-ми роками. Хоча перші жіночі школи і давали так звану світську освіту, проте у них вивчали географію, основи політики і філософії, що були підґрунтям підготовки жінок до можливого управління державою. Зважаючи на це молоді князівни і дорослі княгині почасти ставали порадицями в політичному управлінні та військовій геополітиці для своїх чоловіків, регентами своїх синів. Таким чином, ментальні основи опосередкованої участі жінок у військовій справі були закладені ще у часи Київської Русі (Кабінет Міністрів України, 2005).

На наше переконання, основою для військової підготовки жінок і дівчат в Україні стали і традиції патріотичного виховання, які відображалися у збереженні української культури, духовності, культу роду і Батьківщини. Так, жінки в українській культурі стали берегинями української ментальності,

відданості рідній землі, виховательками патріотизму і ретрансляторами національної ідентичності (Кияк, 2015).

Логічним продовженням таких підходів стало виховання жінок у козацьку добу. У ті час хлопчики і юнаки виховувались воїнами, захисниками, борцями за незалежність свого краю і свободу свого народу. Натомість виховання дівчат було зосереджено на тому щоб зберігати традиції і культуру українського народу, підтримувати чоловіка-воїна, виховували дітей відданими своєму роду, рідній землі, а синів готували до майбутнього виконання воєнного обов'язку із захисту Батьківщини. Такі родинні традиції стали основою для виховання у багатьох поколіннях українського жіноцтва почуття обов'язку перед Батьківщиною, почуття відданості українському народові, що заклало на ментальному рівні бажання і жагу до захисту своєї країни не лише у моральному і традиційному аспектах, а вже в реальному фізичному і військовому захисті рідної землі. Така роль жінок у системі військової підготовки залишалась незмінною впродовж багатьох десятиліть.

Зазначимо, що окремої уваги потребує питання і військово-медичної підготовки жінок як однієї із передумов становлення і розвитку військової освіти жінок взагалі (Клішевич, 2009). Під час воєн, які відбувалися на території України у XVII–XXI століттях жінки працювали медиками, у тому числі військовими. З огляду на це вони проходили спеціальну підготовку до роботи у складних воєнних умовах (Пінчук, 2015).

Варто зазначити, що опосередкований вплив на становлення ідеї військової підготовки жінок в Україні мав досвід інших європейських країн. Так, з'ясовано, що 25 березня 1792 р. Теруань де Мерікур закликала до надання французьким жінкам права носити зброю, що стало виявом того, що вони вимагають повного визнання їхнього громадянства. Проте революціонери відмовилися від підриву гендерного порядку, оскільки указ від 30 квітня 1793 р. звільнив «непотрібних жінок» з армії Франції, де вони служили комбатами. З того часу жінки були звільнені з армій європейських країн протягом усього XIX століття. Виключення складали лише випадки надання медичної допомоги. Через відсутність офіційно сформованих армій, війни за національну незалежність чи революційні війни дозволяли жінкам отримувати зброю (Eulriet, 2012).

Установлено, що у часи Першої світової війни ситуація змінилася. Початок цієї війни став справжнім викликом для усього українського народу і жінок у тому числі, чимало з яких добровільно пішли до війська. Так, наприклад, понад 30 жінок служили у лавах Українських січових стрільців. Проте донині не встановлено їх повного поіменного списку. Науковиця М. Байдак зауважує, що у складі різних підрозділів Українських січових стрільців служили 37 українок, які виконували бойові і допоміжні функції, переважно медичні. Варто зазначити, що вперше у вітчизняній історії роки Першої світової війни стали викликом для суспільства, яке сформувало запит, що жінка має брати участь у громадському житті, долучатися до безпосереднього служіння українському народові. Це був виклик від суспільства і вимога часу (Байдак, 2014).

Ще одним прикладом є М. Бочкарьова, яка за особливим дозволом була зарахована до Імператорської російської армії, після лютневої революції 1917 заснувала 1-й Російський жіночий батальйон, який з часом налічував до 5000 жінок.

Установлено, перед тим як бути відправленими на фронт, жінки проходили спеціальну підготовку у військових навчальних центрах. Жінки навчалися основам військової справи, вчилися користуватися зброєю, проходили курс фізичної підготовки (Боярська-Хоменко, 2020). Проте варто зазначити, що участь жінок у військових діях і служба у рядах армії того часу сприймалась не однозначно. Багато військових чиновників виступали проти військової підготовки жінок. Зважаючи на це, у 1918 р. була запроваджена заборона воювати жінкам.

Зазначимо, що у європейських країнах у міжвоєнний період були створені жіночі допоміжні корпуси, такі як «Лотти» у Фінляндії у 1920 р. або «Лотторни» у Швеції у 1924 р., але вони, як і раніше, не дозволяли жінкам мати зброю. На території сучасної України жінки були зараховані до армійського резерву 1925 р. У Франції закон Поля-Бонкура 1938 р. про національну організацію під час війни забороняв мобілізацію жінок, але дозволяв добровільне вербування. Водночас Великобританія диверсифікувала допоміжні служби: Допоміжна територіальна служба (ATS), Жіноча допоміжна служба ВПС (WAFS) та Жіноча допоміжна служба (Jauneau, 2022).

У ході наукового пошуку з'ясовано, що Друга світова війна посилила мобілізацію жінок і змусила керівництво багатьох держав створити міцну правову основу, яка б дозволила жінкам стати солдатами нарівні з чоловіками. Вдаватися до зброї для захисту своєї країни від зовнішнього ворога це політичні акти, які також служили твердженням громадянства. У березні 1942 р. у тодішньому СРСР було озброєно близько 800 000 жінок, які билися як партизани, елітні снайпери або льотчиці і прославлялися в як героїні війни.

З'ясовано, що окрім розподілу жінок-військовослужбовців у звичайні частини, були створені особливі жіночі військові формування, до яких входила і Центральна жіноча школа снайперської підготовки. Спочатку снайперський рух в СРСР був переважно чоловічим, але в міру його розвитку до нього залучалося і жіноче населення, військова підготовка якого за даною спеціальністю з 1943 р. набула якісно нового характеру. У 1942 р. з метою зміцнення ефективності застосування бійців-снайперів було прийнято рішення докладно ознайомлювати з навичками влучної стрільби жінок, а також проводити необхідне навчання снайперів у запасних та навчальних частинах, на короткострокових курсах та у розташуваннях частин на фронті.

З того часу фемінізація збройних сил неухильно зростала, і це відбувалося дедалі швидшими темпами в міру професіоналізації збройних сил. Зазначимо, що така ситуація була характерною не лише для України, а й для більшості європейських країн. Так, у Франції декрет від 15 жовтня 1951 р. визначив статус жіночих кадрів, а закон від 13 липня 1972 р. встановив рівність гендеру. Проте, незважаючи на те, що конкурсні вступні іспити до Політехнічної школи були

відкриті для жінок у 1970 р., Спеціальна військова школа Сен-Сірне привітала перших жінок-офіцерів лише у 1983 р. Зазначимо, що жінкам було дозволено вступати на службу до ірландських сил оборони в 1979 р., в Іспанії – у 1989 р., в Італії – 1999 р. У Німеччині лише рішення Європейського суду відкрило Бундесвер для жінок у 2001 р., хоча з того часу країна проводила активну політику шляхом запровадження квот для жінок. На початку 2010-х рр. французька армія була однією з найфемінізованіших: 15% її військовослужбовців становили жінки, поступаючись Угорщині (20%), але випереджаючи Іспанію та Португалію (12%), а також Велику Британію, Норвегію та Німеччину (10%). Жінки становлять лише 3% та 4% військовослужбовців у Польщі та Італії відповідно (Jauneau, 2022).

В Україні у повоєнний період також почала реалізовуватися підготовка жінок у військових закладах освіти за багатьма спеціальностями. Це докорінно вплинуло на статус жінок-військових. З середини ХХ ст. жінки проходили військову службу на рівних із чоловіками правах, почали займати високі військові посади та отримувати військові звання.

Сьогодні жінки-військові мають рівні обов'язки та відповідальність: зняте обмеження на призначення військовослужбовиць у добові наряди та участь у зборах. Дівчатам нині дозволено вступати до військових та військово-морських ліцеїв, а кількість жінок у вищих військових закладах невинно зростає. Серед вступниць жіночої статі найбільш популярними є медичні спеціальності, право, фінанси та спеціалізація «військовий переклад». Однак, цікавість жінок проявляється і до інших професій, зокрема, спостерігається тенденція збільшення кількості охочих здобути військову освіту за інженерно-технічним, розвідувальним профілем. Жінки-військові бажають вивчати комп'ютерні науки та питання кібербезпеки. Чимало дівчат виборюють право навчатись за фахом командного складу, зокрема, льотного.

**Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямі.** Таким чином серед витоків становлення ідеї військової підготовки жінок в Україні варто назвати такі: відкриття жіночих шкіл за часів України-Руси та підготовка жінок до можливого керівництва державою; розвиток козацької педагогіки та традиційна роль жінки-берегині роду і відданості Батьківщині; участь жінок-медиків у війнах різних років; становлення жіночої військової підготовки у країнах Європи та її нормативно-правове урегулювання; масштабність Першої і Другої світових воєн, що змусило мобілізувати жінок; дозвіл приймати дівчат на навчання до військових закладів освіти.

Серед перспектив подальших досліджень ми вбачаємо такі: визначення етапів розвитку військової підготовки жінок в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, аналіз змісту, форм і методів військової підготовки жінок в Україні.

## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Байдак, М. (2014). Жінка із фронту (на матеріалах особових джерел Галичини періоду Першої світової війни). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія "Історія"*, 1(2), 191–198.
- Боярська-Хоменко, А. В. (2020). Теорія і практика професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи у 1919–1945 рр. *Теорія та методика навчання та виховання*, 48, 9–21. <https://doi.org/10.34142/23128046.2020.48.01>
- Верховна Рада України (1992). Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України № 232-ХІІ від 25.03.1992. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
- Залужний, В. Ф. (2022). *Головнокомандувач ЗС України / CinC AF of Ukraine*. <https://www.facebook.com/CinCAFU/posts/302415445387281>
- Кабінет Міністрів України. (2005). Ольга Свята. *Урядовий кур'єр*, 33 (22 лютого), 12.
- Кияк, Н. О. (2015). Берегині українського роду. *Шкільна бібліотека*, 2, 88–90.
- Клішевич, Б. А. (2009). До історії питання щодо створення Української військово-медичної академії та наслідки започаткованих організаційних недоліків в її подальшому функціонуванні. *Військова медицина України*, 9(1), 14–27.
- Козубенко О. (2021). Скільки жінок-військовослужбовців служать у Збройних Силах України – нові дані Кадрового центру. *АрміяInform*. <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhinok-vijskovosluzhbovcziv-sluzhat-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny-novi-dani-kadrovogo-czentru/>
- Нещадим, М. І. (2004). *Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика*. (Автореферат дисертації доктора педагогічних наук). <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/13.00.04NMITMP.pdf>
- Пінчук, О., & Пінчук, В. (2015). *Навчальна програма "Військові медики на полі бою (Combat Medicine)"*. [https://drive.google.com/file/d/11m3T4egi9wo\\_WTRZq4UkhQNtaWkh-zMi/view](https://drive.google.com/file/d/11m3T4egi9wo_WTRZq4UkhQNtaWkh-zMi/view)
- Полторацький, С. Т. (2016) Розвиток системи вищої військової освіти України та за кордоном: державноуправлінські аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*, 3, 70–73.
- Сенюк, О. В. (2014). Історичні етапи формування та розвитку військової підготовки студентів у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право"*, 1(9). <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14sovnzu.pdf>
- Топоренко, О.Ю. (2018). *Військова підготовка старшокласниць на Західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої (1922–1939)*. (Дисертація кандидата педагогічних наук). Репозитарій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/12238>
- Eulriet, I. (2012) *Women and the Military in Europe Comparing Public Cultures*. London, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230369863>
- Jauneau, É., Le Gac, J., Ripa, Y., & Virgili, F. (2022). *The Feminization of European Armies (19th–20th centuries)*. <https://ehne.fr/en/node/12310>

## REFERENCES

- Baidak, M. (2014). Zhinka iz frontu (na materialakh osobovykh dzherel Halychyny periodu Pershoi svitovoi viiny) [A woman from the front (based on personal sources from Galicia during the First World War)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho univertsytetu im. V. Hnatiuka. Seriiia "Istoriia"* [Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. History series], 1(2), 191–198. [in Ukrainian]

- Boiarska-Khomenko, A. V. (2020). Teoriia i praktyka profesiinoi osvity doroslykh u krainakh Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u 1919–1945 rr. [Theory and practice of vocational education of adults in Central and Eastern Europe in 1919–1945] *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia [Theory and methods of teaching and education]*, 48, 9–21. <https://doi.org/10.34142/23128046.2020.48.01> [in Ukrainian]
- Verkhovna Rada Ukrainy (1992). Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy № 232-XII vid 25.03.1992. [About military service and military service: Law of Ukraine № 2232-XII, 25.03.1992]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian]
- Zaluzhnyi, V. F. (2022). *Holovnokomanduvach ZS Ukrainy / CinC AF of Ukraine [Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine / CinC AF of Ukraine]*. <https://www.facebook.com/CinCAFU/posts/302415445387281> [in Ukrainian]
- Kabinet Ministriv Ukrainy [Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2005). Olha Sviata [Holy Olga]. *Uriadovyi kurier [Government courier]*, 33 (February, 22), 12. [in Ukrainian]
- Kyiak, N. O. (2015). Berehnyi ukrainskoho rodu [Guardians of the Ukrainian family]. *Shkilna biblioteka [School library]*, 2, 88–90. [in Ukrainian]
- Klishevych, B. A. (2009). Do istorii pytannia shchodo stvorennia Ukrainskoi viiskovo-medychnoi akademii ta naslidky zapochatkovanykh orhanizatsiinykh nedolikiv v yii podalshomu funktsionuvanni [To the history of the issue of the establishment of the Ukrainian Military Medical Academy and the consequences of the organizational shortcomings in its further functioning]. *Viiskova medytsyna Ukrainy [Military medicine of Ukraine]*, 9(1), 14–27. [in Ukrainian]
- Kozubenko, O. (2021). Skilky zhynok-viiskovosluzhbovtiv sluzhat u Zbroinykh Sylakh Ukrainy – novi dani Kadrovoho tsentru [How many women servicemen serve in the Armed Forces of Ukraine – new data from the Personnel Center]. *ArmiyaInform*. <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhynok-vijskovosluzhbovcziv-sluzhat-u-zbrojnyh-sylakh-ukrayiny-novi-dani-kadrovogo-czentru/> [in Ukrainian]
- Neshchadym, M.I. (2004). *Viiskova osvita Ukrainy: istoriia, teoriia, metodolohiia, praktyka [Military education of Ukraine: history, theory, methodology, practice]*. (Thesis for a Doctor of Pedagogical Sciences). <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/13.00.04NMITMP.pdf> [in Ukrainian]
- Pinchuk, O., & Pinchuk, V. (2015). *Navchalna prohrama "Viiskovi medyky na poli boiu (Combat Medicine) " [Training program "Military Physicians on the Battlefield (Combat Medicine)"]*. [https://drive.google.com/file/d/11m3T4egi9wo\\_WTRZq4UkhQNTaWkh-zMi/view](https://drive.google.com/file/d/11m3T4egi9wo_WTRZq4UkhQNTaWkh-zMi/view) [in Ukrainian]
- Poltorak, S. T. (2016) Rozvytok systemy vyshchoi viiskovoi osvity Ukrainy ta za kordonom: derzhavnoupravlinski aspekty [Development of the system of higher military education in Ukraine and abroad: public administration aspects.]. *Investytsii: praktyka ta dosvid [Investments: practice and experience]*, 3, 70–73. [in Ukrainian]
- Seniuk, O. V. (2014). Istorychni etapy formuvannia ta rozvytku viiskovoi pidhotovky studentiv u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh, viiskovykh navchalnykh pidrozdilakh vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Historical stages of formation and development of military training of students in higher military educational institutions, military educational units of higher educational institutions of Ukraine]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Pravo" [Journal of the National University "Ostroh Academy". "Law" series]*, 1(9). <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14sovnzu.pdf> [in Ukrainian]
- Toporenko, O. Iu. (2018). *Viiskova pidhotovka starshoklasnyts na Zakhidnoukrainskykh zemliakh u roky Druhoi Rechi Pospolytoi (1922–1939) [Military training of high school students in the Western Ukrainian lands during the Second Polish-Lithuanian Commonwealth (1922–1939)]*. (Thesis for a Degree Candidate of Pedagogical Sciences). Repository of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/12238> [in Ukrainian]



- Eulriet, I. (2012) *Women and the Military in Europe Comparing Public Cultures*. London, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230369863>
- Jauneau, É., Le Gac, J., Ripa, Y., & Virgili, F. (2022). *The Feminization of European Armies (19th–20th centuries)*. <https://ehne.fr/en/node/12310>

**Крокун-Баранова Аліна Петрівна:**

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61166  
<http://orcid.org/0000-0002-3040-225X>  
e-mail: [alinakb@meta.ua](mailto:alinakb@meta.ua)

**Krokun-Baranova Alina:**

PhD student at the Department of Educology and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61166  
<http://orcid.org/0000-0002-3040-225X>  
e-mail: [alinakb@meta.ua](mailto:alinakb@meta.ua)